

Maja Profaca

Ulica kralja Zvonimira 23, HR-10000 Zagreb
maja.profaca@zg.t-com.hr

Sreća kao problem

Sažetak

Suvremena zapadna društva pridaju veliku pozornost problemima vezanima uz ljudsku sreću. Ono što je karakteristično za ovu zaokupljenost tretiranje je negativnih emocija kao poremećaja. Služeći se interdisciplinarnim pristupom, ovaj je članak pokušao izložiti nekoliko važnih problema aktualnih gledišta o sreći, socijalizaciji emocija te ukazati na moguća ograničenja nekih utjecajnih teorija.

Ključne riječi

sreća, afektivni stil, odgovornost, biologija, potrošačko društvo, individualizam, negativne emocije, reduciranje emocija

What should I do, how should I live, and whom should I become? Many of us ask such questions, and, modern life being what it is, we don't have to go far to find answers. Wisdom is now so cheap and abundant that it floods over us from calendar pages, tea bags, bottle caps, and mass e-mail messages forwarded by well-meaning friends.

Jonathan Haidt, The Happiness Hypothesis

Suvremeno društvo, kako ga vide neki autori, društvo je rizika čije je bitno svojstvo neizvjesnost egzistencije za koju je pojedinac primoran u potpunosti preuzeti odgovornost. Smatrajući da je jedan razlog tomu nedostatak uvjerljivih i stabilnih institucija na koje bi se pojedinac mogao osloniti, s obzirom da institucije prve moderne, počevši od obitelji, sve manje mogu ispuniti tu funkciju i odgovoriti zahtjevima pojedinca, Ulrich Beck¹ isticat će potrebu za novim institucijama. Za razliku od Ulricha Becka, autori poput Hannah Arendt i, kasnije, Franka Furedija, smatraju da su rizik i svijest o odgovornosti neodvojivi od djelovanja. Arendt stoga piše o volji i kontingenciji kao pretpostavkama slobodnog djelovanja i samoodređenja pojedinca, a spoznaja o vlastitoj odgovornosti za ono što čovjek jest povlači za sobom i razumljiv strah. Godinama nakon nje, Frank Furedi u svojoj *Politici straha* kritički piše o suvremenom pesimizmu glede političkog djelovanja proizašlom iz politike »savjetovanja građana da se nose s niskim očekivanjima«. U svijetu koji se

1

Ulrich Beck i Elizabeth Beck-Gernsheim, *Individualization*, SAGE Publications, 2006.

doživljava kao rizičan, a osoba se poima prije svega kroz svoju ranjivost i slabost te gdje se zaboravlja da su rizik i odgovornost sastavni dijelovi djelovanja, jedna od raširenih karakteristika, smatra Furedi, je paternalizam. »Ljudi« piše stoga Furedi, »nisu u tolikoj mjeri uključeni koliko su 'tretirani', 'podržavani' ili 'savjetovani'² od institucija čija je jedna od svrha emocionalna dobrobit građana«. Pojedinaac zapadnih društava koji ima tu slobodu ili je prinuđen, ovisno o gledištu, iznalaziti sam svoj identitet koji bi za njega bio funkcionalan, o čemu piše Jean Claude Kaufmann u knjizi *Iznalaženje sebe. Jedna teorija identiteta*,³ socijaliziran je u kulturu koja veliku pažnju posvećuje svjesnoj socijalizaciji emocija.

Socijaliziranje emocija nije samo suvremeni problem vidljiv i u hiperprodukciji priručnika o tome kako postići uspjeh i *self-help* literaturi, već je star kao i sama ljubav prema mudrosti. Ono što je bitno napomenuti jest da je svaka socijalizacija u određene vrijednosti i norme ujedno i emocionalna socijalizacija. Ono što se događa sa suvremenim društvom jest da su pozitivne emocije, pa tako i sreća, postale vrijednošću za sebe, što od Benthamove utilitarističke teorije čini takvu ideologiju predmetom različitih kritika.

S druge strane, sreća o kojoj je riječ u bogatijim zapadnim društvima više nije sreća koja bi se sastojala samo u odsustvu elementarne materijalne depriviranosti, već je bitno individualizirana. U knjizi *Pozitivna psihologija* ona je tako definirana i kao specifična zadovoljstva i kao općenito mjerljivo zadovoljstvo životom proizašlo iz realizacije osobnih potencijala.⁴ Tako je i relativna depriviranost, shvaćena kao nemogućnost življenja prema slobodno odabranom konceptu dobrog života kako je vidi, primjerice, Amartyja Sen,⁵ jedno od gledišta s kojih se pristupa društvenoj patnji.

Međutim, suvremeno društvo druge moderne, vratimo li se Ulrichu Becku, pojedinca ne čini samo odgovornim za konkretne životne uspjehe ili neuspjehe već i za ono što pritom osjeća. U radu koji slijedi, interdisciplinarnim pristupom te služeći se popularnim knjigama na ovu temu, naznačit ću nekoliko pitanja zašto je i na koje načine sreća u suvremenom društvu postala problemom pa onda i predmetom kritike pojedinih autora.

Odgovornost za sreću

U kojem smislu pojedinac može biti odgovoran za ono što osjeća prilikom životnih uspona i padova? U knjizi *Naučeni optimizam* Martina E. P. Seligmana, autor postavlja pitanje ne samo može li se optimizam kao životni stav naučiti nego i treba li se naučiti?

Martin E. P. Seligman jedan je od začetnika pokreta pozitivne psihologije. Pozitivna psihologija, za razliku od dotadašnje psihologije, definirala se kao pokret usredotočen na proučavanje i razvijanje »vrlina i uvjeta koji vode do sreće i građanskog angažmana«.⁶

Martin E. P. Seligman polazi od uvjerenja da su jačanje individualizma i slabljenje zajedništva u suvremenom društvu popraćeni čestom i raširenom pojavom depresije. Seligman ovu pojavu objašnjava novom osobnošću koja se pojavila u društvima koja »uzdižu pojedinca na uzvišeni pijedestal«⁷ nazivajući je maksimalnom osobnošću. Maksimalna osobnost nastala je iz društvenog zahtjeva i podrške pojedincu da optimalizira svoje mogućnosti i slobodu te koja je, piše Seligman, »potpuno zaokupljena svojim zadovoljenjem i gubicim«. Maksimalna osobnost razlikuje se tako od minimalne osobnosti društava u kojima je pojedinac više zaokupljen dužnostima i vrijednostima koje ga nadilaze nego osobnim uspjehom i onime što osjeća.

No, ova osobnost koja nema više svrhe, ali ni oslonca u vrijednostima koje je nadilaze, podložnija je depresiji koja, smatra autor, proizlazi i iz nedostatka višeg smisla i osjećaja bespomoćnosti koji prati neuspjeha pojedinca oslonjenog isključivo na vlastite snage. Odgovor na ovaj problem Seligman vidi u jačanju svijesti o važnosti zajedništva, ali i u razvijanju prednosti maksimalne osobnosti, čime se i bave njegove knjige o optimizmu.

Naučeni optimizam i *Optimistično dijete*⁸ knjige su samopomoći odnosno metode rane »imunizacije« djece od osjećaja bespomoćnosti i pesimističnih načina objašnjavanja događaja u životu. Osjećaj bespomoćnosti usko je vezan uz pesimističan nazor i opravdano ili manje opravdano vjerovanje pojedinca da nema utjecaja na ono što mu se u životu događa. Ovaj osjećaj, tvrdi Seligman, može biti posljedica stilova objašnjavanja kojima pojedinac sebi obrazlaže ono što mu se događa, a čiji korijeni sežu nerijetko u rano djetinjstvo. Pesimističan način racionaliziranja doživljenog ne utječe samo na način na koji će se pojedinac nositi s budućim preprekama već može narušiti psihičko i fizičko zdravlje pojedinca suzujući percepciju životnih opcija i alternativa. Optimizam, kažemo li to pomalo rortyjevski, »bolji je način nošenja sa svijetom« premda njegova percepcija stvarnosti ne mora biti uvijek točna.

No, što se s optimizmom dobiva a što se može izgubiti? Može li se optimizam naučiti i smije li on postati društvenim zahtjevom i kriterijem procjene, primjerice, pojedinca i njegove uspješnosti, kako to vidi Seligman?

Suvremeno društvo donijelo je korjenite promjene psihologije pojedinca, piše Seligman.

»Prvi put u povijesti – zahvaljujući tehnologiji i masovnoj proizvodnji i distribuciji, kao i zbog drugih razloga – velikom broju ljudi je u znatnoj mjeri dostupan izbor pa tako i kontrola nad vlastitim životom.«

Jedan od takvih izbora, smatra Seligman, je »izbor navike razmišljanja«. Rasuđivanje, smatra Seligman, ima svoju optimističku i pesimističku »logiku«. Gledano s ovog aspekta optimizam, za Seligmmana, jedna je od navika razmišljanja koja se može mjeriti odnosno steći ili naučiti.

Optimizam, pa odatle i njegova posljedica zadovoljstva životom i sreća, za Seligmmana je stoga stvar »uspjeha ili neuspjeha osobne kontrole«.⁹ Ova osobna kontrola znači vođenje računa o »stilovima objašnjavanja« događaja odakle slijede djelovanje i oporavak ili osjećaj bespomoćnosti.

Optimizam, shvaćen kao način objašnjavanja, može se testirati. Tako, piše Seligman, pesimisti vjeruju u trajne uzroke loših događaja dok ih optimisti

2

Frank Furedi, *Politika straha. S onu stranu ljevice i desnice*, Antibarbarus, Zagreb 2008., str. 198.

3

Jean Claude Kaufmann, *Iznalaženje sebe. Jedna teorija identiteta*, Antibarbarus, Zagreb 2008.

4

Majda Rijavec, Dubravka Miljković i Ingrid Brdar, *Pozitivna psihologija*, IEP, Zagreb 2008.

5

Amartya Sen, *Development as Freedom*, Anchor Books, 1999.

6

M. Rijavec, D. Miljković i I. Brdar, *Pozitivna psihologija*, str. 14.

7

Martin E. P. Seligman, *Naučeni optimizam*, IEP, Zagreb 2006., str. 304.

8

Martin E. P. Seligman, *Optimistično dijete*, IEP, Zagreb 2005.

9

M. Seligman, *Naučeni optimizam*, str. 29.

shvaćaju kao privremene i prolazne itd. S tog aspekta gledano, optimizam se pokazuje poticajnijim za djelovanje. No, ima li optimizam svoja ograničenja? Zašto je u pojedinim situacijama korisnije poslušati savjet pesimista, ukoliko pesimizam i optimizam sami uopće mogu biti relevantne kategorije rasuđivanja?

Optimizam, piše Seligman, može biti učinkovit i onda kada je površan, premda valja težiti točnosti procjene situacije. Optimizam je vještina interpretiranja doživljenog. Primjerice, može pomoći osobi da se odhrva depresiji shvaćenoj kao »poremećaj svjesnog mišljenja« i prije kao ishod navika no sadržaja razmišljanja.¹⁰ Međutim, uviđa Seligman, optimizam može podcijeniti težinu problema, a njegov obrambeni mehanizam umanjiti osjećaj odgovornosti kod pojedinca. Pesimizam ponekad bolje sagledava stvari.¹¹ »Osporavanje i odustanje od katastrofičnog načina razmišljanja«, zaključuje Seligman, »imaju učinka samo kad ih potvrđuje stvarnost«.¹²

Optimizam je za Seligmmana metoda. On ponekad može biti površan i suziti emocionalni registar pojedinca. Seligman vidi važnost negativnih emocija za potpunu osobnost. No, može li on biti načelom djelovanja? Ne uvijek, zaključuje, premda dopušta da procjena razine optimizma pojedinaca bude čak jednim od kriterija zapošljavanja. On dopušta ovu mogućnost zato što smatra da pojedinac može svjesno oblikovati svoj stil objašnjavanja, promijeniti ga i poboljšati.

Optimizam i pesimizam, sreća i depresija, za Seligmmana su u mnogome društveno i kulturno uvjetovani, a na njih se može utjecati društvenim strategijama i osobnim angažmanom pojedinca. Da način objašnjavanja događaja u životu može utjecati i na fizičko zdravlje, odnosno da misli i emocije utječu na tijelo, argument je u prilog onih autora koji, poput Judith Butler, pišu o »jezičnoj ranjivosti«¹³ i ozbiljnosti simboličkog nasilja. Seligman tako navodi istraživanje u državi Ohio, SAD, gdje su

»... pratili uspjeh svih odličnih učenika srednjih škola u nastavku školovanja i kasnije. Po završetku studija, muški odličaši su, u najvećem broju, prosljedili u ambiciozne karijere; odličašice su, pak, počele zaostajati već krajem studija, birale su manje ambiciozne karijere ili se potpuno prestale baviti strukom.«

Seligman iz toga zaključuje da je to možda zato što

»... djevojke u situacijama kada ne postignu željeni uspjeh dobivaju pesimistična objašnjenja o manjku sposobnosti, a povrh toga su odgajane tako da u njih povjeruju; dječacima se govori, a oni u to i povjeruju, da mogu prevladati neuspjeh ako se više potrudu, bolje ponašaju ili budu pažljiviji...«¹⁴

Međutim, postavlja se pitanje je li pritom glavni problem optimistični ili pesimistični stil objašnjavanja ili se i tu radi o starom pitanju društvenih stereotipa koji se interioriziraju određenim načinom odnosno stilom razmišljanja.

Sreća kao lutrija?

Ako Furedi piše da suvremeno društvo uči ljude da se nose s malim očekivanjima, Jonathan Haidt primjećuje da, premda je ponekad lakše promijeniti stav nego svijet, kvalitetni međuljudski odnosi su prvi koji su vrijedni čovjekova angažmana. Ne gledati ova gledišta kao suprotstavljene aspekte suvremene filozofije nije nemoguće jer ukoliko čovjek gradi svoj identitet utjelovljujući ga u različitim situacijama, realizacija osobe nije rezervirana isključivo za jednu sferu, primjerice, privatnu, kako to vidi Rorty ili, suprotno tome, javnu, o čijoj važnosti piše Hannah Arendt, već ih uvijek objedinjuje.

»Najvažnija ideja popularne filozofije«, piše Haidt, sadržana je u dvije kantijanske teze: »Događaji u svijetu na nas utječu na način kako ih interpretiramo pa ako možemo kontrolirati naše interpretacije, možemo kontrolirati svoj svijet.«¹⁵ Dvojba koja se javlja oko takve literature uspješnog nošenja sa svijetom pitanje je njezine realistične procjene i točnosti, primjerice kod Seligmana. Drugu dvojbu dobro ilustrira Haidtov uvid da »razum i emocije moraju djelovati zajedno da bi se inteligentno ponašalo.«¹⁶ Problem je u tome što negativne emocije i »frustriranost svijetom« ponekad pružaju dublji i realističniji uvid u stanje stvari, a to je, priznaje i Seligman, druga, negativna strana imuniziranja od pesimizma. I dok Seligman naglašava važnost najranije socijalizacije u pozitivnije načine razmišljanja i objašnjavanja svijeta kao važne za kasniju uspješnost i uopće zadovoljstvo životom, Haidt upućuje na biologiju, »genetsku lutriju« koja utječe na svjetonazor i prevladavajuće životno raspoloženje. Haidt tako piše o istraživanju iz osamdesetih (Richarda Davidsona) koje ukazuje na različitu aktivnost mozga kod pretežno sretnih i nesretnih osoba. Haidt piše:

»Ljudi koji pokazuju više određenih moždanih valova kroz lijevu čeonu stranu, izjavljivali su da u svom svakodnevnom životu osjećaju više sreće a manje straha i stida od ljudi koji bi pokazivali višu aktivnost na desnoj strani. Naknadno je istraživanje pokazalo da ovi kortikalni 'ljevaci' manje podliježu depresiji i brže se oporavljaju od negativnih iskustava. Razlika između kortikalnih dešnjaka i ljevaka vidljiva je čak u vrlo male djece. Desetmesečne bebe s višom aktivnošću na desnoj strani prije će plakati kada su nakratko odvojene od svojih majki. Izgleda da ova razlika u djetinjstvu odražava osobnost koja je trajna, za većinu ljudi i u odrasloj dobi.«¹⁷

Naglasak je u tome što se ove razlike uočavaju već kod vrlo male djece što upućuje na zaključak da one nisu samo posljedica sedimentiranog dobrog ili lošeg životnog iskustva. Ipak, piše Haidt, nečiji afektivni stil može se promijeniti meditacijom, kognitivnom terapijom i lijekovima.¹⁸

10
Isto, str. 94.

11
Seligman spominje istraživanja koja su pokazala da »ljudi u depresiji – a većina njih su bili i pesimisti – točno procjenjuju koliko imaju kontrole (u eksperimentalnoj situaciji). Ljudi koji nisu u depresiji – uglavnom optimisti – vjeruju da imaju veću kontrolu nad događajima nego što stvarno imaju, osobito kad su bespomoćni i uopće nemaju kontrole« (Isto, str. 132), da bi iz toga zaključio »da je ovo statistički odnos te da pesimisti ne drže stvarnost u šaci. Neki realisti, manjina njih, također su i optimisti, a neki od onih što iskrivljavaju stvarnost, također manjina, su pesimisti.« (Isto, str. 134.)

12
M. Seligman, *Optimistično dijete*, str. 224.

13
Vidjeti autoričine radove o diskurzivnom konstituiranju identiteta i ranjivosti koju za sobom povlači potreba za društvenom vidljivošću i priznanjem.

14
M. Seligman, *Optimistično dijete*, str. 86.

15
Jonathan Haidt, *The Happiness Hypothesis: Putting Ancient Wisdom and Philosophy to the Test of Modern Science*, Arrow Books, 2006., str. 23.

16
Isto, str. 13.

17
»People showing more of certain kind of brainwave coming through the left side of the forehead reported feeling more happiness in their daily lives and less fear, anxiety and shame than people exhibiting higher activity on the right side. Later research showed that these cortical 'lefties' are less subject to depression and recover more quickly from negative experiences. The difference between cortical righties and lefties can be seen even in infants: Ten-month-old babies showing more activity on the right side are more likely to cry when separated briefly from their mothers. And this difference in infancy appears to reflect an aspect of personality that is stable, for most people, all the way through adulthood.« (Isto, str. 33.)

18
Isto, str. 35.

Međutim, ono što se pojavljuje kao problem je moguće reduciranje takvog pristupa što iskustvo i njegove posljedice svodi na poremećaj, bilo načina tumačenja stvarnosti kao kod Seligmana, bilo kao biološki uzrokovan, kako to vidi, primjerice, Haidt. U posljednjem dijelu rada osvrnut ću se stoga na i na Erica G. Wilsona i njegovo viđenje problema ‘filozofije sreće’.

Drugo je pitanje, pita se Haidt, je li njegovo tumačenje napredak ili Pandorina kutija. Haidt tako piše:

»Naša kultura podržava i neumoran rad na sebi i autentičnost, no kontradikciju obično izbjegavamo podvođeci rad na sebi pod autentičnost. Kao što stjecanje obrazovanja znači dvanaest do dvadeset godina napora da se razvije nečiji intelektualni potencijal, razvoj karaktera trebao bi uključivati životnu borbu da se razvije nečiji moralni potencijal.«¹⁹

Međutim, do ovog se problema dolazi redukcijom autentičnosti. Autentičnost je i pitanje interpretacije, samostalnog pridavanja težine vlastitom iskustvu, ukratko, rasuđivanja pojedinca. Osoba koja odluči bolje se nositi sa svojim emocionalnim reakcijama, pa odabere terapiju, nije time manje autentična, kako to pisci poput Francisa Fukuyame²⁰ ponekad previše dramtiziraju, već njezina autentičnost leži u osobnoj odluci za ili protiv takve vrste promjene.

Haidtov je stav, suprotno Seligmanu, da je sposobnost za sreću uvelike biološki determinirana. On piše:

»Kada kombiniramo načelo prilagodbe s otkrićem da je prosječna razina ljudske sreće uvelike nasljedna, dolazimo do zapanjujuće mogućnosti: na dugi rok, ono što vam se događa i nije tako važno. Dobre ili loše sreće, uvijek se vraćate svojoj polaznoj točki sreće – moždano pretpostavljenoj razini sreće – uglavnom determiniranoj vašim genima.«²¹

Primjer koji koriste i Seligman, za obranu svoje teze o važnosti socijalizacije u određeni stil objašnjavanja, i Haidt za svoju biološku tezu, proučavanje je blizanaca odraslih u različitim okruženjima no koji su razvili sličan (optimističan ili pesimističan) svjetonazor. Za razliku od Haidta koji ovo objašnjava biološki, Seligman to pripisuje vanjskim uzrocima poput sličnosti konstitucije (npr. fizičkoj ljepoti koja im može podići samopouzdanje i slično), koji utječu na to kako pojedinac doživljava sebe i svoju interakciju s drugima. Suprotno njemu, Haidt optimizam objašnjava genetskom lutrijom:

»Optimisti su, uglavnom, ljudi koji su dobili kortikalnu lutriju. Imaju visoku polaznu točku za sreću, obično pronađu vedru i dobru stranu u onom lošem. Život je obično takav da se bogati bogate, a sretni postaju još sretnijima.«²²

Sretno društvo

U povijesti zapadne misli ne samo da su postojali pokušaji socijaliziranja emocija na društveno prihvatljiv način, pa će tako Albert Hirschman pisati o pokušajima preusmjerenja destruktivnih strasti poput častohleplja aristokracije u razumnije građanske interese,²³ već se javljaju i autori koji sreću najvećeg broja počinju shvaćati kao društveno načelo. Ovo, uvjetno rečeno, Benthamovo načelo, iako on nije prvi mislilac koji je pokrenuo to pitanje, kritizirano je, kao i njegova filozofija, zbog pojednostavljivanja ljudske prirode. U eseju »Bentham« Johna Stuarta Milla objavljenom 1838. godine u *London and Westminster Review*,²⁴ Mill odaje priznanje utjecaju Benthamove filozofije, no zamjera mu redukciju ljudske prirode na sebičnu računicu pojedinca pokretanog traženjem zadovoljstva i izbjegavanjem patnje. Mill tako piše:

»S obzirom na ova ograničenja, vezano je Benthamovo znanje ljudske prirode. Ono je potpuno iskustveno, empirizam nekoga tko je imao malo iskustva. To niti je unutrašnje niti vanjsko

iskustvo; miran, jednoličan tijek njegova života i njegovo mentalno zdravlje urotili su se da ga isključe iz obojeg. On nikad nije upoznao blagostanje i sukob, strast ili gnušanje; nije imao iskustva koja daje bolest; od djetinjstva do osamdeset i pete godine života živio je u dječaćkom zdravlju. Nikad nije iskustio tugu života ni iscrpljujući teret. Bio je dječak do kraja.«²⁵

I dalje:

»Onoliko koliko ga je Benthamov princip koristi naveo da usredotoči svoju pažnju na posljedice djela kao ono što odlučuje o njihovom moralu, toliko je bio neosporno na pravom putu; premda da bi ga slijedio bez lutanja, bilo je potrebno veće znanje o formiranju karaktera i posljedicama postupaka na subjektov duh od onog koje je posjedovao Bentham.«²⁶

Redukcija racionalnog ponašanja pojedinca na slijeđenje vlastitih interesa predmet je kritike i nekih suvremenih autora poput Amartyje Sena. U knjizi *Rationality and Freedom*,²⁷ analizirajući neke suvremene koncepte racionalnosti poput teorije unutrašnje konzistentnosti izbora, uvećanja vlastite dobrobiti i maksimalne dobrobiti općenito, Sen dolazi do zaključka da ove teorije reduciraju raznolikost motivacija pojedinaca. Primjerice, piše Sen, teorija racionalnog izbora ponekad poprima »gotovo forenzičan karakter« pokušavajući u ljudskom djelovanju otkriti skrivenu instrumentalnost umjesto običnog morala.²⁸

S druge strane, redukcionističko shvaćanje prosvjetiteljskog projekta s konačnim ciljem prosvjetljenog i sebi transparentnog društva, jedno je od pitanja

19

»Our culture endorses both – relentness self-improvement as well as authenticity – but we often escape the contradiction by framing self-improvement as authenticity. Just as gaining an education means struggling for twelve to twenty years to develop one’s intellectual potential, character development ought to involve a lifelong struggle to develop one’s moral potential.« (Isto, str. 42.)

20

Francis Fukuyama, *Kraj čovjeka? Naša posljednja ljudska budućnost*, Izvori, Zagreb 2003.

21

»When we combine the adaptation principle with the discovery that people’s average level of happiness is highly heritable, we come to a startling possibility: In the long run, it doesn’t much matter what happens to you. Good fortune or bad, you will always return to your happiness setpoint – your brain’s default level of happiness – which was determined largely by your genes.« (J. Haidt, *The Happiness Hypothesis*, str. 86.)

22

»Optimists are, for the most part, people who won the cortical lottery. They have a high happiness setpoint, they habitually look on the bright side, and they easily find silver linings. Life has a way of making the rich get richer and happy get happier.« (Isto, str. 146.)

23

Albert O. Hirschman, *Strasti i interesi. Politički argumenti u prilog kapitalizmu prije njegova trijumfa*, Stvarnost, Zagreb 1991.

24

John Stuart Mill i Jeremy Bentham, *Utilitarianism and Other Essays*, Alan Ryan (ur.), Penguin Books, 2004.

25

»By these limits, accordingly, Bentham’s knowledge of human nature is bounded. It is wholly empirical; and the empiricism of the one who has had little experience. He had neither internal experience nor external; the quiet, even tenor of his life, and his healthiness of mind, conspired to exclude him from both. He never knew prosperity and adversity, passion nor satiety; he never had even experiences which sickness gives; he lived from childhood to the age of eightyfive in boyish health. He never felt life a sore and e weary burthen. He was a boy to the last.« (Isto, str. 149.)

26

»In so far as Bentham’s adoption of the principle of utility induced him to fix his attention upon the consequences of actions as the consideration determining their morality, so far he was indisputably in the right path: tough to go far in it without wandering, there was needed a greater knowledge of the formation of character, and of the consequences of actions upon agent’s own frame of mind, than Bentham possessed.« (Isto, str. 171.)

27

Amartya Sen, *Rationality and Freedom*, Harvard University Press, 2002.

28

Isto, str. 28.

koje postavlja i Vattimova knjiga *Transparentno društvo*.²⁹ Vattimo će stoga pisati o suvremenoj usloženosti znanja o čovjeku i utisku da »snažan razvoj znanosti i intenziviranje društvene komunikacije nisu proizveli autotransparentnost društva, već se, štoviše, čini da djeluju u suprotnom smjeru«. ³⁰ Pritom, važno pitanje nije suvremeno shvaćanje relativizma perspektiva i fabuliranja, već problem leži u uvidu da se diskurs samo jedne znanosti ili vrijednosni vokabular ne mogu više neoprezno nametati bez svijesti o nekoj vrsti nasilja, bez svijesti o unutarnjim sukobima i proturječjima.

Paradoks je suvremenog društva sreće, kako uvida i Gilles Lipovetsky u knjizi *Paradoksalna sreća. Ogled o hiperpotrošačkom društvu*, da ga unatoč obilju i »odgoju za sreću« prate raširena malodušnost i depresija čemu uzrok može biti, kako napominje i Seligman, samo veća društvena pažnja koja se danas poklanja ovakvim pojavama. S druge strane, već sama činjenica da se na nesreću pojedinca danas sve više gleda kao na poremećaj, odklon od nekog prirodnog stanja unutrašnje pomirenosti i životnog zadovoljstva, govori o njezinoj važnosti za suvremeno društvo čija cijena ponekad može biti redukcionistička i jednoznačna percepcija svijeta.

Govoreći o načinima postizanja sreće u suvremenom, hiperpotrošačkom društvu, Gilles Lipovetsky smatra da obilje materijalnih i duhovnih dobara, ukoliko postoji, ne vodi nužno neautentičnom iskustvu tzv. potrošačke sreće. On zaključuje da iako se »umnožavaju pojave 'lošeg života', pojedinci također imaju više prilika da brže 'ponovno odskoče'«. ³¹ On smatra da premda

»... hiperpotrošačko društvo funkcionira kao društvo psihološke nesređenosti, njega prate brojni procesi 'ponovnog poleta' ili subjektivnog novog oživljavanja. Više se nego ikad ubrzava izmjena životnih uspona i padova: kretanja amo-tamo koja omogućavaju pesimizam jednako kao i određeni optimizam.« ³²

S druge strane, jedno od bitnih obilježja suvremenog potrošačkog društva je individualizirani pristup potrošaču i individualizacija kroz potrošnju. Potrošnja shvaćena ne samo kao potrošnja materijalnih dobara već i afektivnih, imaginarnih i osjetilnih iskustava, životnih stilova pa i svjetonazora, postala je, zaključuje Lipovetsky, bitnim čimbenikom u stvaranju identiteta. U tom smislu, *homo consumericus* daleko je od jednoobraznosti u svojim potrebama koje se kreću od jednostavnih oblika hedonizma do potrošnje istančanih estetskih iskustava. Užici nabave stvari i usluga koji su prije bili više povezani uz taštinu pojedinaca, piše Lipovetsky, danas su usmjereniji na »veću vlast nad organizacijom naših života, povećanim utjecajem na vrijeme, prostor i tijelo«. ³³ Ono što hiperpotrošač uistinu želi, zaključuje Lipovetsky, je

»... moći individualno izgraditi svoj način života i raspored vremena, ubrzati operacije svakodnevnog života, ispraviti tjelesne nedostatke u smislu neke 'volje za moć' i užitka da se vlada svijetom i sobom.« ³⁴

Drugo, negativno obilježje *homo consumericusa* je neumjerenost u potrošnji. Gleda li se ona kroz njezin emocionalni aspekt ili kao čisto zadovoljstvo ili možda kao nadomjestak za autentičnije emocije, zanimljiva je napomena Desmond Morrissa u knjizi *Što je sreća*, ³⁵ a to je da je prokletstvo osjećaja sreće u tome što je bitno povezan uz promjenu (nabolje) te da je uvijek privremen i prolazan. S tom primjedbom na umu, razumljiva je i potreba za njegovim obnavljanjem ili, kako piše Lipovetsky, za »suzbijanjem okamenjivanja svakodnevice«, intenziviranjem doživljaja, afektivnim iskustvima i sve istančanim zadovoljstvima.

Značajka pristupa hiperpotrošačkog društva sreći pojedinca, kao što je već napomenuto, bitno je osobna narav sreće. Suvremeno potrošačko društvo

tako obilježavaju sve izdiferenciraniji proizvodi za različite tipove potrošača, usluge i životne 'filozofije'. Svatko ima pravo na vlastitu kombinaciju koja ga čini sretnim. Isto tako, kritika hiperpotrošačkog društva kao onog koje zamagljuje autentičnije potrebe pojedinaca, opravdano se smatra licemjermom promatra li se s aspekta stradanja i još uvijek raširene neimaštine.

Kritizirati kulturu koja socijalizira kroz potrošnju i u kojoj je potrošnja postala načinom individualiziranja, nije moguće neopreznom kritikom koncepta društva obilja i individualiziranog, liberalnog shvaćanja ljudske sreće, premda se ono može kritizirati zbog drugih opasnosti u koje je dovelo čovjeka i njegov opstanak na Zemlji, između ostalog zbog neumjerenosti, velikih razlika u bogatstvu i siromaštvu te iscrpljivanja i ugrožavanja prirodnih resursa.

No, pišući o nekim obilježjima hiperpotrošačkog društva, Lipovetsky primjećuje da danas »pojedinci izjavljuju da su sretni jer priznati suprotno 'nije dobro za duševno raspoloženje'«. U hiperpotrošačkom društvu, piše Lipovetsky, »pojedinci se ne zaštićuju od tuđeg uroka, nego od vlastitih negativnih, previše 'poništavajućih' prosudbi koje im šalju žalosnu sliku njih samih da bi suzbili obeshrabrenost i sačuvali samopouzdanje«. ³⁶ Ono što ovaj i slični uvidi otkrivaju kao problem jest u kojoj mjeri se razlozi sreće ili nezadovoljstva pojedinca mogu samo psihologizirati? Je li uistinu uvijek dovoljno samo »promijeniti stav a ne svijet« čineći na taj način sreću imperativom, a ne posljedicom? Koliko stoji primjedba Pascala Brucnaira, koju u svojoj knjizi citira Lipovetsky, da »u trenutku kada vlada 'despotska sreća', pojedinci više nisu samo nesretni, nego osjećaju i krivnju zato što se ne osjećaju dobro? ³⁷ I konačno, je li osjećaj sreće uistinu uvijek pretpostavka osobnog razvoja?

Čovjek više dimenzija

U knjizi *Protiv sreće. U pohvalu melankoliji* ³⁸ Eric G. Wilson piše da je inzistiranje na sreći na uštrb drugih emocija sakaćenje ljudske prirode i životne punine. Kritičar »felicitas Americana« odnosno suvremene, dominirajuće ideologije sreće, smatra da ona »rađa bezličnost« i obezvrjeđuje druge emocije. Wilson piše:

»Ta tobožnja radost kao da učvršćuje sveprisutno neznanje o trajnim i vitalnim suprotnostima, agoniji i ekstazi, potištenosti i ushitu.« ³⁹

I dalje:

29
Gianni Vattimo, *Transparentno društvo*, Algoritam, Zagreb 2008.

30
Isto, str. 36.

31
Gilles Lipovetsky, *Paradoksalna sreća. Oglad o hiperpotrošačkom društvu*, Antibarbarus, Zagreb 2008., str. 9.

32
Isto.

33
Isto, str. 31.

34
Isto.

35
Morris Desmond, *Što je sreća*, Algoritam, Zagreb 2005.

36
G. Lipovetsky, *Paradoksalna sreća*, str. 199 i 200.

37
Isto, str. 211.

38
Eric G. Wilson, *Protiv sreće. U pohvalu melankoliji*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2008.

39
Isto, str. 10.

»Čvrsto se držati samo jedne strane tog vječitog sukoba suprotnosti, težiti sreći bez sumora, nalik je želji da stalno sija sunce ili da je stalno zima, da postoji 'gore', ali ne i 'dolje'.«⁴⁰

Potreba za srećom o kojoj govori Wilson na kraju se ispostavlja kao još jedna od posljedica društva rizika. Za autora ona tako nije drugo do želja za kontrolom, predvidljivošću, lakoćom i udobnošću vlastite egzistencije. Cijena ove udobnosti, ističe Wilson, suhoparna je, površna i samozavaravajuća radost koja apstrahira težinu konkretnih situacija u kojima se pojedinac nalazi. U tom smislu Wilson i citira Keatsa koji piše:

»Ne uviđate li kako je svijet boli i nevolja nužan za sazrijevanje inteligencije i njezino pretvaranje u dušu.«⁴¹

No, i pozitivni psiholozi poput Seligmana i Jonathana Haidta uviđaju potrebu za cijelim spektrom ljudskih emocija za sazrijevanje osobe. Seligman tako uviđa da isto kao što pesimizam i malodušnost mogu sprječavati pojedinca da uvidi svoje stvarne mogućnosti i sposobnosti, sličnu opasnost krije i nekritički optimizam. U tom smislu, on će više puta naglašavati važnost utemeljenog optimizma svjesnog pravog stanja stvari.

I Jonathan Haidt smatra da patnja može biti poticajna za razvoj ličnosti. Ne na način namjernog izlaganja stradanju sebe ili drugih već kao ona koja može probuditi uvid, potaći na djelovanje i pobuditi suosjećanje.

U eseju »Utilitarizam«, svjestan paradoksa ljudske želje za srećom, Mill će napisati:

»Dodat ću, s obzirom kakav je svijet, paradoksalno koliko to izjava može biti, da svjesna sposobnost bivanja bez sreće pruža najbolje izgleda da se ona realizira koliko se to može.«⁴²

S druge strane, Mill smatra da je sreća najvećeg broja kao načelo društveno održivo. Kao princip, on ne isključuje sekundarna načela i stavove, a to što jedno načelo ne može pokriti sve zamislive situacije proizlazi iz »komplicirane naravi ljudskih poslova«.⁴³

S tog aspekta, može se sagledati i bitni paradoks imperativa sreće, paradoks koji često proizlazi iz miješanja sreće kao povišenog osjećaja zadovoljstva, koji je prolazan i kojeg hiperpotrošačko društvo kontinuirano potiče, i dobrobiti pojedinca općenito. On se sastoji u kritici neumjerenosti potrošačkog hedonizma koja onima koji su deprivirani u elementarnim potrebama, a nije ih malo, izgleda cinično i neuvjerljivo, na isti način na koji im je neuvjerljiv stav »promijenite mišljenje a ne svijet«.

Činjenica je da bez obzira na to objašnjava li se sreća evolucijski, psihološki, biološki ili filozofski, jednoznačni odgovori prije prikrivaju, a ne rješavaju pitanja. Očito, suvremena teorija, i ne samo suvremena, vrlo je iznijansirana kad promišlja sreću. Svrha ovog članka bila je ukazati na neke od tih problema. Unatoč svemu, ako pokušamo vrednovati sreću, možemo se zapitati zajedno s Benthamom kada, braneći princip sreće najvećeg broja od protivnika utilitarizma, piše:

»Uzmemo li da osim načela sreće postoji drugo valjano načelo, načelo ispravno da ga čovjek slijedi; uzmemo li (što nije istina) da riječ *ispravan* može posjedovati značenje koje se ne odnosi na korisnost, trebalo bi onda reći postoji li takva stvar kao motiv koji čovjek može imati da bi ga slijedio, i ako postoji, trebalo bi reći koji je to motiv i kako ga razlikovati od motiva koji provode zahtjeve korisnosti; ako ne, tad bi barem trebalo reći za što bi ovo drugo načelo bilo dobro?«⁴⁴

Maja Profaca

Happiness as a Problem

Abstract

Some of the important occupations of contemporary Western societies are questions concerning human happiness. A characteristic of this absorption is treating negative emotions as a mere disorder. By using an interdisciplinary approach this article tried to expose some of the main problems of contemporary views on happiness, socializing of emotions and possible limits of some prevalent theories.

Key words

happiness, affective style, responsibility, biology, consumerist society, individualism, negative emotions, reduction of emotions

40
Isto, str. 22.

41
Isto, str. 91.

42
»I will add, that in this condition of the world, paradoxical as the assertion may be, the conscious ability to do without happiness gives the best prospect of realizing such happiness as is attainable.« (J. S. Mill i J. Bentham, *Utilitarianism and Other Essays*, str. 288.)

43
Isto, str. 297.

44
»Admitting any other principle than the principle of utility to be a right principle, a principle that it is right for a man to pursue; admitting (what is not true) that the word *right* can have a meaning without reference to utility, let him say whether there is any such thing as a *motive* that a man can have to pursue the dictates of it: if there is, let him say what that motive is, and how it is to be distinguished from those which enforce the dictates of utility: if not, then lastly let him say what it is this other principle can be good for?« (Jeremy Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, Dover Publications, 2007., str. 7.)